

Maja Laklija
Studijski centar socijalnog rada, Pravni fakultet Sveučilišta u Zagrebu
Nazorova 51, Zagreb
maja.laklija@pravo.hr

Andreja Šagi

Pregledni članak

Međunarodno posvojenje – moguće zlopotrebe instituta i važnost zaštite prava djeteta na razvoj kulturnog identiteta

Sažetak

Cilj rada je pružiti uvid u specifične izazove vezane uz međunarodno posvojenje te ukazati na situacije kršenja prava djeteta u kontekstu međudržavnog posvojenja. Iako se međunarodnom posvojenju pribjegava tek u okolnostima kada djetetu nije moguće pružiti skrb u državi porijekla, nerijetko u tom procesu dolazi do zlopotrebe instituta međunarodnog posvojenja. Posebice u vremenima kriza kao što su ekonomske i političke krize, ratovi i prirodne katastrofe, kada su zakonske kontrole oslabljene. Nadalje, stvarnost međunarodno posvojene djece karakterizira proživljavanje mnogih gubitaka, emocionalnih i kulturalnih, te je velik izazov s kojim se susreću međunarodni posvojenici formiranje identiteta kao kombinacije kulturalnog nasljeđa države iz koje potječu i države u koju se dijete posvaja. Kako će taj proces teći uvelike ovisi o posvojiteljima i njihovom prihvaćanju različitosti, te spremnosti i vještinama komuniciranja o djetetovoj povijesti i porijeklu, ali i o podršci sustava socijalne skrbi koji ima važnu ulogu u zaštiti prava djeteta.

Ključne riječi: riječi: međunarodno posvojenje, najbolji interes djeteta, rizici, identitet međunarodno posvojenog djeteta

International adoption – possible abuses of the institute and the importance of protecting the child’s right to develop cultural identity

Summary

The aim of this paper is to provide insight in the specific challenges of international adoption, and to point to situations of violation of the rights of the child in the context of international adoption. Although international adoption is used only in circumstances where a child cannot be cared for in a country of origin, in that process abuses of this institute often occur. Especially in times of crisis such as economic and political crises, wars and natural disasters when legal controls are weak. Furthermore, the great challenge facing all international adoptees is the formation of identity as a combination of the cultural heritage of the country of origin and the country they actually live in. How will this process going on depend not only on adoptive parents and their acceptance of diversity, their willingness to communicate about child history and origin and communication skill they have, but also on the support of the social welfare system, which have an important role in protecting the rights of the child.

Key words: *international adoption, the best interests of the child, risks, the identity of the internationally adopted child*

Uvod

Institut posvojenja ima tisućama godina dugu povijest, još od doba starog i srednjeg vijeka, a i ranije. Poznat je primjer Mojsija kojega je princeza spasila iz Nila i odgajala ga kao vlastito dijete, što je među prvim pisanim primjerima posvojenja u povijesti (Heath, 2012). Djetetovo pravo je da bude podizano u obitelji, što je za neku djecu moguće ostvariti posvojenjem¹ koje se odvija unutar iste države ili putem međunarodnog posvojenja (supsidijarno rješenje ukoliko posvojenje u državi djetetova porijekla nije moguće) (Bartholet, 2010). U literaturi u okviru ove teme možemo naići na različite pojmove: a) međudržavno posvojenje ili prekogranično posvojenje (engl. intercountry adoption) odnosi se na posvojenje kojim dijete mijenja državu u kojoj je do tada živjelo bez obzira na državljanstvo posvojitelja, b) međunarodno posvojenje (engl. international adoption) odnosi se na posvojenje u kojem je državljanstvo posvojitelja različito od djetetova, a mogu i ne moraju živjeti u istoj državi (Jakovac-Lozić, 2006.; prema Kolarević i Blažeka Kokorić, 2020), te c) međuetničko i međurasno posvojenje koje podrazumijeva posvojenje djeteta koje potječe iz drugačije etničke ili rasne skupine i kulturnog okruženja od posvojitelja (Kolarević i Blažeka Kokorić, 2020). S obzirom da posvojenje djeteta iz druge države često sadrži elemente drugačije etničke i /ili rasne pripadnosti posvojitelja i posvojenog djeteta, u praksi se vrlo često događa da je međudržavno posvojenje ujedno i međunarodno i transetničko posvojenje, a ponekad i međurasno (Kolarević i Blažeka Kokorić, 2020). U kontekstu ovoga rada koristit ćemo se pojmom međunarodnog posvojenja, zbog njegove širine.

Međunarodno posvojenje može biti različito uređeno. Države npr. mogu omogućiti međunarodno posvojenje samo između država s kojima imaju potpisane bilateralne ugovore te postaviti uvjete o djeci koja se mogu posvojiti u druge države kao što su etničko porijeklo djeteta, njegova dob ili razvojno stanje ili pak mogu uvesti privremenu ili trajnu zabranu posvojenja. Iz nekih država posvojenje nije moguće zbog ratnih ili drugih sukoba, ili se smatra da nisu uspostavljeni mehanizmi koji bi omogućavali praćenje sigurnosti djeteta kako ona ne bi postala predmet trgovanja ili nasilja (Topčić-Rosenberg, 2017).

Mišljenja stručnjaka o međunarodnom posvojenju su podijeljena zbog činjenice da u postupcima međunarodnog posvojenja prava djeteta mogu biti ugrožena - poput prava djeteta zajamčena Konvencijom o pravim djeteta (UN, 1989²) na život s roditeljima, prava na vlastitu kulturu, jezik i vjeroispovijest, prava na identitet, ali i prava na zaštitu od otmice ili trgovine djecom. Nadalje, iako se međunarodnom posvojenju pribjegava

¹ Posvojenje je poseban oblik obiteljsko-pravnog zbrinjavanja i zaštite djece bez odgovarajuće roditeljske skrbi kojim se stvara trajni odnos roditelja i djeteta (Obiteljski zakon, NN 103/15, 98/19, 47/20 čl.180., st.1.).

² UN, Konvencija o pravima djeteta usvojena je 20. studenoga 1989. godine, na 44. zasjedanju Opće skupštine Ujedinjenih naroda (rezolucija br. 44/25), stupila na snagu 2. rujna 1990. Sl. l. SFRJ, br. 15/1990., NN – MU, br. 12/1993.

tek u okolnostima kada djetetu nije moguće pružiti skrb u državi porijekla, nerijetko u tom procesu dolazi do zloupotrebe instituta međunarodnog posvojenja. Tzv. protivnici međunarodnog posvojenja tvrde da se ono često vezuje uz kupovinu djece, profiterstvo, trgovinu ljudima, prisilu bioloških roditelja u ranjivim situacijama da se odreknu djeteta i druge nelegalne i nelegitimne prakse (McCall i sur., 2016), te da se ono može smatrati nacionalnom sramotom (Roby i Ife, 2009). Nadalje, mnoga međunarodna posvojenja provode privatne agencije koje mogu biti motivirane maksimiziranjem svog profita, a ne minimiziranjem rizika za dijete. Davies (2011) u kontekstu međunarodnog posvojenja ukazuje na učestalost trgovine djecom s ciljem zadovoljavanja potrebe za roditeljstvom sve većeg broja parova razvijenog svijeta. Stvarnost međunarodno posvojene djece karakterizirana je doživljavanjem brojnih emocionalnih i kulturalnih gubitaka (o kojima će biti više rečeno u nastavku rada). Naime, većina djece po međunarodnom posvojenju ne dijeli kulturalni i etnički identitet sa svojim posvojiteljima te mogu osjećati gubitak svog kulturalnog nasljeđa (Brodzinsky i sur., 1998., Juffer i Tieman, 2009., Ballús i Pérez-Téstor, 2017). Također u nekim državama pravna zaštita koja se odnosi na međunarodna posvojenja ne postoji ili se ne provodi niti kontrolira adekvatno (McCall i sur., 2016). Zagovornici međunarodnog posvojenja tvrde kako je ono pozitivno budući pruža djeci priliku da žive u sigurnim i stabilnim obiteljima umjesto u sirotištima ili na ulicama (Brodzinsky i sur., 1998). Nadalje, upućuju kritike na politiku posvojenja koja zabranjuje transestničko posvojenje pa je sama po sebi diskriminirajuća i krši ljudska prava (Kolarević i Blažeka Kokorić, 2020).

Cilj je ovog rada dati pregled rezultata suvremenih istraživanja i spoznaja vezanih uz međunarodno posvojenje djece, uz kritički osvrt na postojeću praksu njegove provedbe. Svrha je rada pridonijeti znanstvenoj utemeljenosti i unapređenju prakse zaštite prava međunarodno posvojene djece prije, za vrijeme te nakon posvojenja, kao i potaknuti akademski interes za ovo područje uz preporuke tema za buduće radove i znanstvena istraživanja. U radu će stoga biti riječi o mogućoj zloupotrebi međunarodnog posvojenja te će se problematizirati važnosti zaštite prava međunarodno posvojenog djeteta na kulturno nasljeđe, tj. razvoj kulturnog identiteta, jezika i nacionalnih vrednota države iz koje ono potječe i države u kojoj živi, o čemu se često ne vodi dovoljno računa.

Kretanje broja međunarodno posvojene djece

Međudržavno posvojenje treba promatrati u kontekstu društveno-političkih događanja (Kolarević i Blažeka Kokorić, 2020). Nakon Drugoga svjetskog rata pojavila se humanitarna potreba za spašavanjem djece koja su ostala bez svojih roditelja i međunarodnim posvojenjem. Šezdesetih godina prošlog stoljeća raste broj međudržavno posvojene djece iz zemalja jugoistočne Azije, uglavnom uslijed sukoba u Južnoj Koreji i Vijetnamu.

Tijekom desetljeća broj međudržavnih posvojenja nastavio je rasti, posebice u prvim godinama 21. stoljeća (Kolarević i Blažeka Kokorić, 2020). Ujedinjeni narodi (2010) procjenjuju da se godišnje zasnue oko 40 000 međunarodnih posvojenja, odnosno 15% ukupnog broja svih posvojenja. No, te podatke treba uzeti s oprezom, budući da je vrlo teško pratiti kretanje broja međudržavnih posvojenja uslijed neujednačenih praksi njegova evidentiranja. Uz SAD, Španjolska, Francuska i Italija dosljedno prate trend najvećeg broja međunarodno posvojene djece u Europskoj uniji (Europski parlament, 2016). Od 2004. godine, bilježi se pad međunarodnih posvojenja (Europski parlament, 2016). Države članice Europske unije, ujedno i potpisnice Haške konvencije o međudržavnom posvojenju, iz kojih se uglavnom međunarodno posvajaju djeca, su Bugarska, Hrvatska, Češka, Estonija, Mađarska, Litva, Latvija, Poljska, Rumunjska i Slovačka. Portugal daje i primi na posvojenje podjednak broj djece, a ostale države Europske unije primarno su primateljice djece (Europski parlament, 2016). Najzastupljenije države primateljice djece u Europskoj uniji su Francuska, Italija, Njemačka i Švedska (Europski parlament, 2016). Iako je SAD dugo bio država s najvećim brojem međunarodnih posvojenja, od 2009. godine najveći broj međunarodnih posvojenja događa se u zemlje Europske unije. Od ukupnog broja međunarodnih posvojenja djece njih 43% je posvojeno u zemlje Europske unije (Europski parlament, 2016).

Tablica 1. Najtraženije države porijekla i države primateljice međunarodno posvojene djece u EU u razdoblju 2004.-2014.

Najtraženije države porijekla	Države primateljice u EU				
Rusija 21 727	Španjolska	Italija	Francuska	Njemačka	UK
Etiopija 9 053	Francuska	Italija	Belgija	Danska	Njemačka
Kina 8 718	Francuska	Nizozemska	Švedska	UK	Finska
Kolumbija 8 143	Italija	Francuska	Njemačka	Švedska	Nizozemska
Vijetnam 6 206	Francuska	Italija	Danska	Švedska	Njemačka
Ukrajina 6 089	Italija	Španjolska	Francuska	Njemačka	Švedska
Haiti 5 371	Francuska	Njemačka	Nizozemska	Belgija	Italija
Brazil 3 293	Italija	Francuska	Nizozemska	Portugal	Belgija
Indija 2 528	Italija	UK	Danska	Švedska	Francuska
Kazahstan 2 266	Španjolska	Švedska	Belgija	Francuska	Njemačka

Izvor: Europski parlament, 2016.

Tablica 1. daje prikaz deset najzastupljenijih država porijekla djeteta iz kojih se u Europsku uniju između 2004. i 2014. godine međunarodno posvojilo najviše djece te informaciju o državama primateljicama te djece. Iz tablice 1. je vidljivo kako je najveći broj djece u promatranom razdoblju posvojen iz Rusije, točnije 22,5% svih međunarodnih posvojenja u Europskoj uniji, dok je iz Etiopije i Kine u Europsku uniju u istom razdoblju posvojeno po 9% djece (Europski parlament, 2016).

Tablica 2. Broj međunarodnih posvojenja po zemljama u koje se i iz kojih se posvajaju djeca (Selman, 2019)

Zemlje posvojenja djeteta			Zemlje porijekla djeteta		
Države	2018	2005-18	Države	2018	2005-18
SAD	4.059	156.660	Kina	1.792	74.919
Italija	1.394	40.633	Rusija	282	41.901
Španjolska	445	31.203	Etiopija	254	30.952
Francuska	615	30.125	Guatemala	1	18.099
Kanada	658	17.897	Kolumbija	568	15.437
TOP 5	7.171	276.518		2.897	181.308
Švedska	190	8.314	Ukrajina	321	13.353
Nizozemska	156	7.592	Južna Koreja	321	13.077
Njemačka	91	6.174	Vijetnam	305	11.867
Danska	64	3.953	Haiti	383	11.090
Švicarska	79	3.930	Indija	639	8.581
TOP 10	7.751	306.481		4.866	239.276
Belgija	104	3.836	Filipini	246	6.433
Norveška	95	3.764	Kazahstan	9	4.761
Australija	65	2.944	Thajland	252	4.606
Irska	41	2.642	Brazil	67	4.343
Ujedinjeno Kraljevstvo	71	2.404	Poljska	53	4.277
Finska	52	2.100	TOP 15	5.493	263.696
Izrael	17	1.376	Bugarska	302	3.845
Malta	54	552	Taivan	120	3.607

Luksemburg	12	357	Demokratska Republika Kongo	47	3.420
Novi Zeland	18	350	Južnoafrička Republika	131	3.063
Island	5	212	SAD	152	2.655
Island	14	203	TOP 20	6.245	280.286
Cipar	0	75			
Andora	0	45			
Monako	0	18			
TOP 25	8.299	327.359			

Najveći broj međunarodnih posvojenja u svijetu u prema Selman (2019) zabilježen je među državljanima SAD-a, Italije, Španjolske, Francuske i Kanade, dok među zemljama porijekla međunarodno posvojene djece prednjače Kina, Rusija, Etiopija, Guatemala i Kolumbija. Zanimljiv je podatak da od, u tablici prikazanih, top 25 zemalja u koje se posvaja djecu, čak 84,5% posvojenja u razdoblju od 2005. do 2018 godine se dogodilo u okviru spomenutih top 5 zemalja posvojenja (SAD-a, Italije, Španjolske, Francuske i Kanade). Također, u promatranom razdoblju, Kina prednjači među top 20 zemalja iz kojih se djeca posvajaju, s udjelom od 27% od ukupnog broja provedenih međunarodnih posvojenja u promatranim zemljama. SAD je jedina zemlja koja se nalazi na objema listama, prvom mjestu među top 5 zemalja primateljica te 20. mjestu među zemljama iz kojih se djeca posvajaju međunarodnim posvojenjem.

Tablica 3. Broj međunarodnih posvojenja po kontinentima u razdoblju od 2005.-2018. godine (Selman, 2019)

	2005.	2007.	2008.	2010.	2012.	2014.	2015.	2016.	2018.	2005.- 18.
Afrika	8%	13%	17%	22%	27%	21%	20%	19%	15%	17%
Azija	47%	40%	35%	36%	35%	40%	43%	45%	46%	40%
Europa	25%	21%	21%	20%	24%	22%	22%	20%	20%	22%
Latinska Amerika	18%	23%	24%	19%	12%	14%	12%	13%	16%	18%
Ostalo**	2.4%	3.0%	3.4%	2.6%	1.5%	2.3%	2.3%	2.2%	1.7%	2.6%

**Centralna Azija, Kanada, Oceanija i SAD

Prema podacima prikazanim u tablici 3. u razdoblju od 2005. do 2018. godine najviše se djece godišnje posvoji međunarodnim posvojenjem iz Azije, slijedi Europa, Latinska Amerika i Afrika.

Tablica 4. Broj djece posvojene iz Republike Hrvatske od stranih državljana te broj zaprimljenih namjera posvojenja od stranih državljana u periodu 2009.-2018.

	2009.	2010.	2011.	2012.	2013.	2014.	2015.	2016.	2017.	2018.
Broj djece posvojene od stranih državljana	8	5	5	1	1	1	0	-	0	1
Broj zaprimljenih namjera posvojenja i zahtjeva za izdavanje mišljenja o podobnosti za posvojenje od stranih državljana	132	238	161	87	4	-	2	1	-	3

Izvor: Godišnja statistička izvješća o korisnicima i primijenjenim pravima socijalne skrbi u Republici Hrvatskoj 2009-2018., Ministarstvo za demografiju, obitelj, mlade i socijalnu politiku

Ranije je već bilo spomenuto kako je Republika Hrvatska u skupini država iz kojih se djeca posvajaju. Iz podataka prikazanih u tablici 4. možemo vidjeti kako je broj djece koju su posvojili strani državljanima mali, te da od 2009. opada kao i broj zaprimljenih namjera posvojenja i zahtjeva za izdavanje mišljenja o podobnosti za posvojenje od stranih državljana. Važno je napomenuti da su među posvojiteljima stranim državljanima često osobe vezane podrijetlom uz Republiku Hrvatsku, a ponekad i srodnici posvojenika. Razlog tome je što država nije zainteresirana za smanjenje broja svojih državljana te što stručnjaci smatraju da je poželjno da dijete ostane u vlastitoj državi kako bi se moglo lakše provjeravati i pomagati nove obitelji, ali i da mu se omogući zadržavanje vlastitog identiteta odgojem u široj okolini iz koje potječe (Jakovac-Lozić, 2006., prema Kolarević, 2019). S druge strane, međunarodno posvojenje u Republici Hrvatskoj je vrlo kasno obiteljsko-pravno regulirano u usporedbi s ostalim europskim zemljama. Naglašene ekonomske migracije i zapošljavanje hrvatskih građana u inozemstvu krajem šezdesetih godina 20. stoljeća rezultiralo je interesom za zasnivanje takve vrste posvojenja (Jakovac-Lozić, 2006; prema Kolarević, 2019). Podaci o broju djece stranih državljana koja su posvojena u Hrvatsku nisu dostupna u statističkim izvješćima mjerodavnog ministarstva.

Najbolji interes djeteta prilikom međunarodnog posvojenja

Konvencija o pravima djeteta (United Nations, 1989) ukazuje na važnost poštivanja najboljeg interesa djeteta u svim akcijama koje se odnose na djecu (čl.3, st.1). Isto tako, Konvencija o zaštiti djece i suradnji u vezi s međudržavnim posvojenjem (Zakon o potvrđivanju Konvencije o zaštiti djece i suradnji u vezi s međudržavnim posvojenjem, NN MU 5/2013), sastavljena u Hagu, 1993. godine, poznata kao Haška konvencija o međudržavnom posvojenju, poziva na brigu o najboljem interesu djeteta, navodeći kako je cilj konvencije uspostavljanje mjera zaštite koje će osigurati da se međudržavno posvojenja provode u najboljem interesu djeteta (čl.1), da procjenu je li međudržavno posvojenje u najboljem interesu djeteta treba donijeti nakon što se prouče opcije smještaja djeteta u državi porijekla (čl.4.) te da odabir/uparivanje djeteta i potencijalnih posvojitelja treba provesti u najboljem interesu djeteta (čl.16., st.1.d.) itd.

Postoji jasan konsenzus na međunarodnoj razini o potrebi pridržavanja najboljeg interesa djeteta, no ne postoje jasni kriteriji o načina određenja najboljeg interesa te donositelju konačne odluke o njemu. Cantwell (2014) navodi ček-listu procjene najboljeg interesa djeteta kao jedan od instrumenata u Engleskoj za donošenje odluke je li međunarodno posvojenje ili neki drugi oblik skrbi u najboljem interesu pojedinog djeteta. Ček-lista nalaže procjenu i propitivanje: a) djetetovog mišljenja i želja u cilju dobivanja uvida u djetetove osjećaje vezane uz odvajanje od roditelja, braće i sestara te obiteljskog okruženja, kao i uvid u djetetove stavove u vezi ponuđenih opcija skrbi, pa i međunarodnog posvojenja, b) situacije u obitelji, stavova, mišljenja i želja ostalih članova djetetove obitelji (npr. roditelja, braće, rođaka) i drugih značajnih osoba u djetetovom životu te prirode i kvalitete njihove emocionalne veze s djetetom (trebala bi pružiti uvid u razumijevanje stvarnih okolnosti te prevenirati separaciju protivno interesu djeteta), c) razine stabilnosti i sigurnosti djeteta te potencijal da dijete ostane s roditeljima ili širom obitelji, uzevši u obzir snage i resurse podrške obitelji sada i ubuduće (uključuje procjenu potrebe za podrškom obitelji od strane sustava), d) mogućnosti ostvarivanja djetetovog prava na obrazovanje, e) djetetovog tjelesnog i mentalnog zdravlja i razvoja, f) djetetovog potencijala da se prilagodi novim oblicima skrbi te g) načina omogućavanja pojedine opcija skrbi za dijete da osigura kontinuitet razvoja djetetovog etničkog, religijskog, kulturalnog i jezičnog identiteta i usvajanja kulture.... Tako prikupljene informacije mogu dati okvir za donošenje odluke je li međunarodno posvojenje najprimjereniji oblik skrbi za pojedino dijete (Cantwell, 2014). Mnoge države uvjetuju određeni broj posjeta ili boravak posvojitelja u državi porijekla djeteta. Potencijalnim posvojiteljima se savjetuje da prouče kulturološke običaje države porijekla djeteta kako prilikom susreta ne bi dodatno zbunili dijete, ili pak imali očekivanja koja se neće ostvariti (Topčić-Rosenberg, 2017). Države porijekla djeteta imaju različita pravila i zahtjeve u pogledu trajanja praćenja posvojiteljske obitelji po zasnovanom posvojenju.

Odvajanje djece od roditelja i (nezakonito) odvođenje u inozemstvo

Nerijetko se djecu u svrhu međunarodnog posvojenja prisilno, obmanom, lažima odvaja od roditelja i obitelji te ilegalno transportira u druge države, najčešće radi ostvarivanja profita (Javier i sur., 2006., Selman, 2011). Konvencija o pravima djeteta (United Nations, 1989) navodi pravo djeteta da ga se ne odvaja od njegovih roditelja protiv njihove volje, osim kada je to prijeko potrebno i u najboljem interesu djeteta te pravo na sprečavanje nezakonitog odvođenja i zadržavanja u inozemstvu. U nastavku ovog poglavlja bit će prikazani načini na koje se ta dječja prava krše te najčešći oblici zloupotrebe međunarodnog posvojenja.

Međunarodno posvojenje uslijed prirodnih katastrofa i ratova

Selman (2011) navodi kako spašavanje djece pogođene ratom ili prirodnim katastrofama međunarodnim posvojenjem ima svoju dugu povijest, počevši s posljedicama prouzročenima Drugim svjetskim ratom, zatim Korejskim ratom 50-ih godina prošloga stoljeća, padom komunizma u zemljama istočne Europe, populacijske politike u Kini, siromaštva Latinske Amerike i Afrike te raznim prirodnim katastrofama koje su uslijedile (npr. tsunamiji, uragani, potresi i sl.). Jedan od novijih takvih događaja je potres na Haitiju početkom 2010. godine koji je doveo do toga da su mnoga djeca (p) ostala tzv. siročad. Iako se tada međunarodno posvojenje vidjelo kao tzv. spas za djecu siročad, ubrzo su zapažene brojne nepravilnosti u međunarodnim posvojenjima koja su uslijedila ili su se pokušavala realizirati. Naime, tjedan dana nakon snažnog potresa 54 djece s Haitija stiglo je avionom u Pittsbourgh, a onda se utvrdilo da dvanaestero od te djece djece uopće nije bilo u postupku posvojenja te da većina njih nije bila siročad (Thompson, 2010; prema Selman, 2011). Nedugo zatim, uhićeno je desetero članova baptističkog Caritasa jer su 33 djece s Haitija koja su imala roditelje pokušali prevesti preko granice s Dominikanskom Republikom (Selman, 2011). Dio djece u tjednima nakon potresa odveden je u Kanadu, Francusku, Njemačku i Nizozemsku. O tim događajima oglasila se i haičanska vlada koja je upozorila kako bi trgovci djecom mogli iskorištiti ranjivost djece u vremenu krize i kaos u zemlji, dok je International Social Services upozorio na činjenicu kako većina djece ima živih članova obitelji koji se mogu brinuti o njima te ih očajnički žele da pronaći (Schapiro, 2010; prema Selman, 2011). Stoga je Haška komisija u lipnju 2010. odlučila kako u situacijama prirodnih katastrofa prioritetni i posebni naponi trebaju biti uloženi da se odvojena djeca ponovno ujedine sa svojim obiteljima, dok se pokušaji posvojenja djece u inozemstvu trebaju izbjegavati

te da se posvojenje djeteta može razmatrati tek nakon što se utvrdi da je dijete doista izgubilo sve članove svoje obitelji (Selman, 2011)..

Povezanost međunarodnog posvojenja i trgovanja ljudima

U cilju osiguravanja međunarodnog okvira za provedbu međunarodnih posvojenja u najboljem interesu djeteta te preveniranja otmica i trgovanja djecom donesena je ranije spomenuta Haška konvencija o međudržavnom posvojenju (NN MU 5/2013). No, ona ne definira trgovanje djecom, a nisu ni sve države njezine ugovornice (broj država ugovornica je 102) (Gibbons, 2017). Nažalost, trgovanje ljudima je najbrže rastući oblik organiziranog kriminala jer je manje rizičan od trgovanja drogom ili oružjem te garantira veliki profit. Djeca žrtve trgovanja najčešće su eksploatirana u svrhu dječje prostitucije i pornografije, dječjeg rada, dužničkog ropstva, prosjačenja na ulicama, trgovanja organima, služenja u oružanim sukobima, ali i ilegalnih posvojenja (Scarpa, 2006).

Promatranjem međunarodnog posvojenja kroz ekonomske razlike zamjetno je da su države primateljice međunarodno posvojene djece uglavnom bogate, dok su države iz kojih djeca potječu i iz kojih se posvajaju najčešće vrlo siromašne. S obzirom da je riječ o relativno visokoj svoti novaca po realiziranom međunarodnom posvojenju, to nerijetko u siromašnim državama iz kojih se djeca posvajaju pridonosi korupciji, krađi i prodaji djece (Gibbons, 2017). S obzirom da je u realizaciji međunarodnog posvojenja riječ o velikim količinama novaca, koji u najvećem dijelu ostaju agencijama, tj. posrednicima kod posvojenja, u Gvatemali su zabilježeni slučajevi tzv. „berača“ koji su putovali od sela do sela tražeći novorođenčad koje bi se obitelji odrekle u svrhu posvojenja i ostvarivanja profita (Bunkers i sur., 2009; prema Gibbons, 2017). Siromaštvo je vrlo čest razlog donošenja odluke bioloških majki o odricanju djeteta u svrhu međunarodnog posvojenja (Gibbons, 2017). Prema Hogbacki (2019) u Africi se biološke majke često „odriču“ svog djeteta jer nemaju financijskih mogućnosti da ga zadrže i podižu, ali se isto tako susreću sa situacijom da zbog neupućenosti pristaju na posvojenje pa njihova djeca budu posvojena na druge kontinente, a one su mislile kako je to samo privremeno rješenje, dok se one financijski ne osiguraju. U skladu s tim, potencijalnim posvojiteljima može se dogoditi da se naknadno utvrdi da neko dijete ne ispunjava međunarodno definirane uvjete za posvojenje, da je njegovo posvojenje rezultat krađe djece iz obitelji i trgovine djecom, ili je riječ o djeci koja su rođena s namjerom upućivanja na posvojenje u »bijele« obitelji (Topčić-Rosenberg, 2015, str.10). Takva vrsta trgovine djecom bila je česta u zemljama Latinske Amerike u drugoj polovini dvadesetog stoljeća.

Trgovanje djecom u sklopu međunarodnog posvojenja „cvjeta“ u državama gdje propisi kojim se ono uređuje ne postoje, ili se ne provode te postoji korupcija (9 od 10 država iz kojih dolazi najviše međunarodno posvojene djece u razdoblju 2003-2010. godine

ulaze u kategoriju visoko korumpiranih zemalja) (Selman, 2012; prema Gibbons, 2017). Praksa pokazuje da korupcija, kada se pokušava zaustaviti u nekoj državi/ području, uvijek pronalazi drugi lokalitet, odnosno, kada bi pojedina država ratificirala Hašku konvenciju o međudržavnom posvojenju ili postrožila uvjete za međunarodno posvojenje, djecu bi potražili u nekoj drugoj državi koja nije potpisnica (Gibbons, 2017). Iako je većina međunarodno posvojene djece pošteđena teškog ili seksualnog rada te su dobro uklopljena u državama u koje su posvojena, djeci koja su od svojih roditelja i obitelji odvojena prijevarom ili krađom osporena su prava zajamčena Konvencijom o pravima djeteta (UN, 1989) te se i to osporavanje prava može razmatrati kao oblik eksploatacije djece (Gibbons, 2017). Naravno, postoje i direktni primjeri eksploatacije: djevojčicu iz Rusije posvojio je pedofil u SAD i seksualno zlostavljao te njezine pornografske fotografije prodavao na internetu, ili slučaj kada je više od 400 djece međunarodnim posvojenjem poslano u Kanadu, Europu i Južnu Ameriku kako bi ih ondje iskorištavali za rad na farmama (Gibbons, 2017).

Motivi potencijalnih posvojitelja za međunarodno posvojenje

Pojedini posvojitelji se odlučuju za međunarodno posvojenje jer smatraju kako će proces posvojenja iz druge države biti jednostavniji i brži od procesa u njihovoj državi, da imaju veće šanse da posvoje manje dijete ili pak žive životni stil kroz multikulturalnost (Topčić-Rosenberg, 2017). Neki su motivirani činjenicom da prilikom međunarodnog posvojenja mogu birati rasu ili etnicitet svog budućeg djeteta, a u nekim slučajevima i spol (Pryor i Pettinelli, 2011). Neki se vode idejom kako zasnivanjem međunarodnog posvojenja minimaliziraju šanse da posvojenikovi biološki roditelji jednoga dana ušetaju u njihove živote (Pryor i Pettinelli, 2011). Humanitarni razlozi, poput pružanja doma djeci u nepovoljnom položaju (npr. djeci iz sirotišta, djeci izbjeglicama ili djeci čiji su roditelji stradali u ratnim zbivanjima ili prirodnim katastrofama te zbrinjavanje gladne djece iz Afrike) također mogu biti motiv međunarodnog posvojenja (Wagstaff i Therivel, 2017, Topčić-Rosenberg, 2017). Naposljetku, neki posvojitelji znaju nekoga tko ima iskustvo posvojenja djeteta iz druge države pa ih to motivira da se i oni u tome okušaju (Topčić-Rosenberg, 2017). Prema Selwyn (2017), pozadina roditelja koji se odlučuju za međunarodno posvojenje nije se znatno mijenjala od 1990-ih. I dalje velika većina posvojitelja dolazi iz više srednje klase (obitelji srednjeg ili višeg dohodovnog statusa koje su u mogućnosti osigurati djeci stabilan i poticajan dom), bijelci su, te u braku. Većina majki su visoko obrazovane te rade puno ili skraćeno radno vrijeme, dok su očevi uglavnom zaposleni u punom radnom vremenu. Jedina promjena je u tome što su posvojiteljice sve starije (trenutna srednja dob majki pri međunarodnom posvojenju je 40 godina) (Selwyn, 2017).

Neka obilježja djece koja su međunarodno posvojena

Ujedinjeni narodi (2009) iznijeli su podatke kako su u postupku međunarodnog posvojenja djevojčice zastupljene više od dječaka³, da je prosječna dob djeteta iznosila 4,4 godine, što je za otprilike godinu manje nego što je to slučaj prilikom zasnivanja domaćeg posvojenja. U Australiji, Irskoj te SAD-u najviša je stopa međunarodno posvojene djece u dobi mlađoj od godine dana života, njih 40% (Ujedinjeni narodi, 2010). Nadalje, djeca koja sudjeluju u međunarodnom posvojenju najčešće su bila smještena u institucije, ponajviše zbog siromaštva ili siromaštva u kombinaciji sa samohranim roditeljstvom i financijskom nemogućnosti majke da brine o djetetu. Ukoliko posvojena djeca dolaze iz država sa slabom zdravstvenom zaštitom i niskim prihodima, često se po dolasku u drugu državu posvojitelji susreću i nose sa zdravstvenim problemima djeteta (Younes i Klein, 2014).

Međunarodno posvojena djeca dolaze u obitelji koje su po mnogočemu drugačije od one u kojoj su bili, a moguće i prvu koju su ikada imali; u obitelj koja govori drugim jezikom (ima situacija posvajanja djece u obitelji gdje nitko od članova ne razumije njihov jezik), izgledaju drugačije od njih, žive na drugačiji način te često zna jako malo o djetetovu ranijem životu (Yngvesson, 2012). Posvojenici druge boje kože u najvećem su riziku od postajanja žrtvama diskriminacije, dok se posvojenici koji žive u državama s više zastupljenih rasa manje susreću s nelagodnostima vezanim uz svoj fizički izgled (Boivin i Hassan, 2015). To posljedično dovodi do toga da se te posvojiteljske obitelji kreću na liniji između življenja normalnog života i doživljavanja isključenosti i diskriminacije (De Graeve, 2010). Djeca posvojena međunarodnim posvojenjem u ranim godinama uglavnom se razvijaju kao i djeca iz opće populacije, za razliku od starije djece koja dolaze u obitelj posvojitelja s posljedicama ranijih, često traumatskih životnih iskustava, te trebaju proći kroz proces oporavka (Palacios i sur., 2009).

Izazovi u formiranju identiteta međunarodno posvojenog djeteta

Temelji identiteta leže u ranom djetinjstvu, a period njegove najaktivnije integracije je u adolescenciji. VonKorff i Grotevant (2011) navode kako identitet obuhvaća segmente kao što su karijera, životni ciljevi, društvene uloge, osobna filozofija u odnosu na moralnost, religiju i/ili politiku, te da može uključivati i stavove prema demografskim karakteristikama poput rase, roda ili činjenici posvojenja. Dijete pri formiranju svog identiteta često ima potrebu za dosljednim pričama kako bi razlučilo koji je smisao

³ U Kini su zabilježene visoke stope napuštanja ženske novorođenčadi (povezano sa politikom jednog djeteta), slično kao i u Indiji gdje postoji preferencija muške djece, što dovodi do odricanja od ženske djece u svrhu posvojenja (Juffer i Tieman, 2009.).

njegovog života te povezalo svoj identitet sa svojom prošlošću, sadašnjošću i budućnošću (Heath, 2012). Taj zadatak svakako je kompleksniji za (međunarodno) posvojenu djecu jer njima nedostaju odgovori na neka od ključnih pitanja za bolje poznavanje sebe (npr. o njihovom porijeklu, biološkim roditeljima, njihovom izgledu, zdravlju, itd.) (Heath, 2012) te što imaju dva para roditelja (onih konkretnih, tj. posvojitelja te onih apstraktnih, bioloških koji žive u njihovoj mašti, sjećanju) (Noy-Sharav, 2005). Isto tako, uključuje pitanje kako se dijete osjeća zbog saznanja da je posvojeno te kako to saznanje integrira u svoj identitet (Heath, 2012). Već sama činjenica da je posvojeno čini to dijete različitim od drugih, a kada se tome pridodaju i drugi aspekti različitosti (npr. rasa ili boja kože djeteta, drugačije etničko, nacionalno, i/ili religijsko porijeklo od njegovih posvojitelja), tada zadatak integriranja tih socijalnih aspekata identiteta u kohezivan i višeznačan identitet postaje još kompleksniji (Noy-Sharav, 2005).

Iako obitelj iz koje posvojeno dijete potječe, rasa i kultura mogu predstavljati samo jedan aspekt osobnog i socijalnog identiteta, taj aspekt je važan za postizanje potpunog osjećaja identiteta (Noy-Sharav, 2005). S obzirom na važnost spomenutih aspekata identiteta te imajući na umu da je socijalni aspekt identiteta značajna komponenta, od 70-ih se u državama poput Švedske, SAD-a i Kanade provode programi za pripremu posvojitelja, koji im osvještavaju kako je biti posvojeno dijete crne ili pak žute boje kože u državi sa pretežito bijelom populacijom. Također, postoje i organizacije država porijekla djece namijenjene pružanju informacija i podrške posvojenoj djeci, tj. mladima (Noy-Sharav, 2005). Utjecaj na internaliziranje identiteta ima i širi društveni kontekst. Primjerice, postoje li u susjedstvu djeca i mladi sličnog porijekla te je li se posvojenje dogodilo u državu koja ima visoko homogenu populaciju ili pak državu gdje postoji velik broj manjina različitog etničkog i rasnog porijekla (Noy-Sharav, 2005).

Ne smije se zaboraviti uloga koju imaju posvojitelji i njihova veza s djetetom kao preduvjet konstrukcije zdravog i kohezivnog osjećaja sebe (Noy-Sharav, 2005). Ta veza roditelja s djetetom ovisi o njihovim emocionalnim resursima, a ne o nekim fizičkim karakteristikama, boji kože ili nacionalnosti. Nakon zasnivanja međunarodnog posvojenja posvojitelji ističu kako su najmanje bili pripremljeni za psihološke i emocionalne izazove s kojima su se susreli sa posvojenim djetetom, a nešto više za financijska i kulturalna pitanja te da su u razdoblju nakon posvojenja, trebali dodatnu podršku u području mentalnog i emocionalnog zdravlja (Piquemal i sur., 2017).

Bikulturalna socijalizacija međunarodno posvojene djece

Koliko je kulturno nasljeđe međunarodno posvojenih pojedinaca važno za sveukupni razvoj djeteta govori i činjenica da se Konvencijom o pravima djeteta (UN, 1989., čl.29., st.1., točka c) štiti pravo djeteta na poštivanje njegovih roditelja, njegovog kulturnog identiteta, jezika i vrijednosti, nacionalnih vrednota države u kojoj živi i države iz koje

potječe te civilizacija drugačijih od njegove. Konvencija o pravima djeteta (Ujedinjeni narodi, 1989) propisuje da se države obvezuju poduzeti sve kako bi ispoštovale pravo djeteta da sačuva svoj identitet, uključujući nacionalnost, ime i obiteljske odnose priznate zakonom. Osim toga, Haška konvencija o međudržavnom posvojenju (NN MU, 5/2013, čl. 16.) zahtijeva da država djetetova porijekla, odnosno njezino središnje tijelo prilikom postupka međunarodnog posvojenja pripremi izvješće koje će, između ostalog, sadržavati podatke o djetetovom identitetu te uzeti u obzir djetetov odgoj te etničko, vjersko i kulturno nasljeđe (Zakon o potvrđivanju konvencije o zaštiti djece i suradnji u vezi s međudržavnim posvojenjem, NN 5/2013.) kako bi dijete kasnije u životu posjedovalo barem osnovne podatke o svom porijeklu.

Za međunarodno posvojenu djecu važan je koncept bikulturalne socijalizacije, kojom djeca stječu norme, stavove i obrasce ponašanja dviju etničkih grupa (dominantne kulture te kulture njihova porijekla) (Thomas i Tessler, 2007). To pred međunarodno posvojenu djecu stavlja zadatak integriranja, s jedne strane tzv. „kulturalne prtljage“ iz države porijekla, a s druge strane pripadanje novoj obitelji i identifikaciju s nacionalnom kulturom te obitelji, najčešće bez jednakog pristupa objema kulturama (Scherman, 2010).

Na postizanje razine bikulturalnih kompetencija međunarodno posvojene djeca svakako utječu: posvojitelji koji su obvezni kulturalne kompetencije prenositi svojoj djeci, demografska obilježja lokalne zajednice te karakteristike njihovih socijalnih mreža (Thomas i Tessler, 2007). U početku posvojitelji i djeca ne dijele istu kulturalnu pozadinu, odnosno posvojitelji trebaju akulturirati dijete u kulturu drugačiju od njihove, s kojom često nisu dovoljno upoznati (Ferrari i sur, 2015). Unatoč tome, Pryor i Pettinelli (2011) navode kako su posvojitelji najvažnije figure za kulturalnu asimilaciju djece, posebice oni koji njeguju i priznaju fizičke i etničke različitosti te izlažu djecu pozitivnim uzorima iz kulture njihova porijekla. Lee (2003; prema Thomas i Tessler, 2007) tvrdi kako će djeca vjerojatno sudjelovati u aktivnostima karakterističnima za kulturu svog porijekla u onoj mjeri u kojoj su uvjerenja i stavovi njihovih posvojitelja prema toj kulturi pozitivna. Mnogi posvojitelji vide bikulturalnu socijalizaciju kao način pripreme djece za život rasne ili etničke manjine u društvu. Istraživanja sugeriraju kako svjesnost rasnih i etničkih različitosti, uz bikulturalne kompetencije, promiče i pozitivan psihološki razvoj djeteta (Thomas i Tessler, 2007). Naglašavanjem kulture porijekla posvojenika, tradiciju i jezik, poboljšava se samopoštovanje djeteta te razumijevanje rasne skupine kojoj dijete pripada (Younes i Klein, 2014). Nadalje, poznato je da će kontakt s imigrantima iz djetetove države porijekla povećati bikulturalne kompetencije djeteta (Younes i Klein, 2014), kao i da je rasni, etnički i kulturalni tzv. sastav zajednice također važan. Ako socijalne mreže posvojitelja u lokalnoj zajednici olakšavaju takav kontakt, vjerojatnije je da će djeca razviti vještine važne za bikulturalnu kompetentnost (Thomas i Tessler, 2007). Osim toga, posvojenici će uspješno biti uklopljeni u posvojiteljsku obitelj ukoliko posvojitelji prihvaćaju djetetovu različitost i vide ju u pozitivnom svjetlu (Manzi i sur., 2014).

Način na koji posvojenici kombiniraju dvije različite kulturalne pozadine postaje značajan element u formiranju i razvoju identiteta, ali u većini slučajeva, posvojenici imaju ograničen pristup svojoj kulturi porijekla te o njoj uče kao o „drugoj“ kulturi, dok su istovremeno uronjeni u glavnu kulturu države u kojoj žive (Scherman, 2010). Biti „bikulturalan“ prema Rosenthal (1987.; prema Manzi i sur., 2014) može imati pozitivne učinke na pojedinca koji može odabrati značajke dviju kultura, omogućujući „psihološku fleksibilnost“ koja povećava prilagodljivost osobe u različitim situacijama.

Mnogi stručnjaci potiču posvojitelje da se angažiraju oko bikulturalne socijalizacije djece jer je ona povezana s pozitivnim psihološkim ishodima djeteta, kao što su viša razina samopoštovanja, pozitivniji rasni i etnički identitet, više obrazovno postignuće te viša razina prilagodbe (Thomas i Tessler, 2007). Kineska vlada je još davnih dana zahtijevala od potencijalnih posvojitelja da osobno, u Kini, dovrše postupak posvojenja kako bi se posvojitelji iz prve ruke susreli s kulturom porijekla svoje buduće djece, te dobili uvid i stekli korisna znanja (Thomas i Tessler, 2007). Isto tako, Schooler i Atwood (2008) navode primjer pripreme za susret i posvojenje para iz Amerike s djevojčicom iz Ukrajine, koji su prethodno pohađali tečaj na ruskom jeziku kako bi znali donekle komunicirati s djetetom pri prvom susretu te su svoju garderobu prilagodili stilu odijevanja kulturi djeteta. To su samo neki od mogućih načina pripreme prije posvojenja, ali i načini kako olakšati i prilagodbu djeteta nakon posvojenja, a samim tim i održavati dio njegove kulture porijekla te mu omogućiti bikulturalnu socijalizaciju.

Tema upoznavanje posvojenika s kulturom porijekla u procesu međunarodnog posvojenja u nekim zemljama zapada postala je prilično komercijalizirana (postoje knjige o posvojenju, agencije, mrežne stranice te radionice o transkulturalnom posvojenju, tzv. „posvojiteljski dućani“, u kojima se mogu pronaći različiti predmeti iz zemalja iz kojih se posvajaju djeca poput etničkih lutki, folklorne glazbe, majica, kuharica, dječje literature te drugih kulturalnih artefakata koji služe za upoznavanje djeteta s kulturom države porijekla) (Quiroz, 2011). Također, postoje i takozvani kulturalni kampovi kao godišnja događanja, u čije aktivnosti posvojitelji, uz određene naknade, mogu uključiti svoju posvojenu djecu, gdje će biti okružena s drugom posvojenom djecom iz svoje države porijekla te učiti o svom kulturalnom nasljeđu (Quiroz, 2011).

Etnički i nacionalni identitet međunarodnih posvojenika

Etnički identitet odnosi se na dio samopojmanja, na identifikaciju s etničkim grupama, mislima, percepcijom, osjećajima i ponašanjima koji proizlaze iz članstva u toj grupi (Manzi i sur., 2014). Također, odnosi se na identifikaciju i predanost etničkoj skupini, te snagu povezanosti pojedinca s tom određenom skupinom. Pripadanje pojedinca specifičnoj etničkoj skupini stječe se rođenjem, ali konstrukcija etničkog identiteta doživotni je proces usko vezan uz socijalni kontekst, koji uključuje proces pregovaranja

i pripisivanja vrijednosti i značenja. Taj proces se čini složenijim među posvojenicima jedne rase posvojenih u obitelji druge rase, jer ne dijele baštinu sa svojim posvojiteljima i rođacima (Manzi i sur., 2014), što je često slučaj upravo s međunarodnim posvojenjima. Obiteljski kontekst je ključni čimbenik koji utječe na etničku identifikaciju posvojenika. Posvojitelji bi trebali ohrabrivati djecu da uče o svojoj izvornoj kulturi ili etnicitetu, npr. sudjelovanjem na kulturalnim susretima ili učenjem jezika države iz koje potječu pridajući tako vrijednost njihovoj etničkoj pripadnosti (Manzi i sur., 2014). Ti procesi relevantni su od ranog djetinjstva kada djeca počinju razvijati pojmove o kulturnom i rasnom članstvu i postaju sve relevantniji tijekom adolescencije i rane odrasle dobi (Manzi i sur., 2014). McRoy i Zurcher (1983.; prema Scherman i Harre, 2010) navode kako se djeca, kada posvojitelji umanjuju važnost njihove rase, imaju tendenciju etnički identificirati s dominantnom (često bijelom) kulturom, više nego s kulturom u kojoj su rođena te taj neuspjeh etničke identifikacije s kulturom porijekla kod djece smanjuje mogućnost osjećanja etničkog ponosa. Nadalje, autor Brottveit (1999; prema Scherman i Harre, 2010) je na 36 posvojenika iz Koreje i Kolumbije posvojenih u Norvešku identificirao tri tipa etničkog identiteta: a) prvi tip nazvao je „Norvežani” jer su se posvojenici snažno identificirali i vidjeli sebe kao stopostotne Norvežane, b) drugi tip su dvo-etnički, oni koji su se dijelom identificirali s kulturom porijekla, a dijelom kao Norvežani te c) kozmopolitski tip, posvojenici bez posebnog etničkog identiteta. Autor je opazio kako je velik broj ispitanika pokazao mali interes za svoje korijene. Njihovo inzistiranje na pripadanju norveškom, ili njihovo odbijanje davanja važnosti svojim korijenima objašnjava i kao čin pregovaranja o njihovom socijalnom identitetu. Dio djece koja su posvojena izvan svoje kulture porijekla bivaju za nju zainteresirana, ali se s njom ne identificiraju, dok se dio identificira s kulturom porijekla, ali ne pokazuju za nju interes. Bivanje rasno drugačijim od posvojiteljske obitelji može biti važan čimbenik koji potiče djetetovu želju da se identificira s dominantnom kulturom posvojitelja. Ipak, da bi se razvio pozitivan etnički identitet, važno je da se dijete posveti aktivnostima kao što su učenje jezika države porijekla, putovanje u tu državu, čitanje o kulturi porijekla i sl. (Scherman i Harre, 2010).

Scherman i Harre (2010) proveli su istraživanje na 44 djece posvojene iz Rusije ili Rumunjske te jednom od njihovih roditelja iz Novog Zelanda. Cilj istraživanja je bio utvrditi vezu između interesa roditelja za kulturu porijekla njihove djece te djetetovu identifikaciju i interes za svoju kulturu porijekla te ulogu eventualnog izlaganja toj kulturi. Rezultati su pokazali kako su interes djece i identifikacija djece sa svojom kulturom snažno povezani, no nije pronađena povezanost između interesa roditelja za kulturom porijekla njihove djece i identifikacije djece s tom kulturom. Rezultati sugeriraju da posvojitelji mogu odigrati važnu ulogu u razvoju interesa za kulturu porijekla kod svog djeteta, ali da je njihova uloga malo povezana s razvojem etničke identifikacije. Takvi rezultati su u suprotnosti s literaturom o međunarodnom posvojenju koja tvrdi da etnička

socijalizacija roditelja, a posebno stavovi posvojitelja o kulturi porijekla djeteta imaju najveći utjecaj na djetetovu etničku samoidentifikaciju (Scherman i Harre, 2010). Interes za kulturu porijekla povezan je s povećanom izloženosti toj kulturi, bilo kroz interes posvojitelja, ili kroz ne-posvojiteljske čimbenike poput duljeg vremena provedenog u državi porijekla prije smještaja, ili izloženost ljudima, aktivnostima i događajima povezanim s kulturom porijekla poslije smještaja. Posvojiteljima se preporuča traženje klubova ili organizacija povezanih sa državom porijekla djeteta koji bi trebali omogućiti djetetu da razvije veze s ljudima iz njegove kulture porijekla (Scherman i Harre, 2010).

Etnički identitet ne može se odvojiti od nacionalnog identiteta koji se odnosi na osjećaj pripadanja pojedinca nekom narodu. Nacionalnost može biti usko vezana uz etnički identitet, ali često predstavlja poseban način identificiranja pojedinca. Mnoga se međunarodno posvojena djeca susreću s negativnim diskriminatornim iskustvima te proces nacionalne identifikacije za njih nije uvijek jednostavan (Manzi i sur., 2014). U slučajevima međurasnih posvojenja, posvojenikov etnicitet u kontekstu posvojenja u mnogo slučajeva za sebe usko veže status rasne manjine, a osobito kada posvojenikove fizičke osobine ukazuju na drugačiji etnicitet (Juffer i Tieman, 2009). Djeca koja su drugačije rase od svojih roditelja mogu se susresti s negativnim komentarima ljudi izvan njihove obitelji usmjerenima prema njihovom (rasnom) izgledu, te predrasudama u zajednici, a osobito ako su pripadnici stigmatiziranih etničkih grupa. Prema tome, međunarodno posvojena djeca koja su rasom drugačija od svojih obitelji ranije se u životu suočavaju sa pitanjem svog etniciteta (Pryor i sur., 2011). Nadalje, kada su posrijedi posvojitelji bijele rase i posvojenici crne rase, posvojenici smatraju kako im njihovi roditelji ne mogu reći kako je to opetovano susretati se s rasizmom budući mu nisu izloženi (Engel i sur., 2015). Iafrate i Rosnati (1998.; prema Manzi i sur., 2014) smatraju kako posvojenikov osjećaj pripadanja posvojiteljskoj obitelji utječe i na njegov nacionalni identitet. Posvojitelji prenose vrijednosti i norme matične kulture, ali oni ne mogu svom djetetu pružiti „ogledalo“ u kojem će oni vidjeti sebe – tako njihova različitost (često vidljiva u tjelesnim osobinama) može ometati proces identifikacije. Vodeći računa o tome, neki su roditelji posvojili dijete bijele rase kako bi im olakšali proces formiranja etničkog identiteta i izbjegli nametljive komentare (Pryor i sur., 2011). Istraživanja su pokazala da stariji posvojenici (stariji od 10 godina) prolaze teži proces prilagodbe i formiranja identiteta (Engel i sur., 2015). Djeca posvojena u starijoj dobi mogu se suočiti s velikim promjenama vezanim uz kulturu, jezik, rutinu, obrazovanje, a njihove obitelji mogu imati ograničena znanja o djetetovoj kulturi ili prethodnom načinu života da bi im mogli olakšati prilagodbu (Selwyn, 2017) te im pomoći u pitanjima i interesima vezanim uz rasni i etnički identitet (Pryor i sur., 2011). Kako bi izgradili kulturalni i etnički identitet svoje djece, pojedini su roditelji slavili etničke praznike, dekorirali sobe djece kulturalnim artefaktima, kupovali predmete i knjige koje obrađuju kulturu porijekla njihova djeteta (Quiroz, 2011).

Uloga biološke obitelji u formiranju identiteta međunarodno posvojenog djeteta

Danas je prihvaćena činjenica da je znanje o porijeklu biološke obitelji važno za zdravo formiranje identiteta posvojene osobe (MacDonald i McSherry 2011). U otvorenom posvojenju uobičajen je otvoren kontakt između biološke i posvojiteljske obitelji. Kontakt s biološkom obitelji djeci može omogućiti da saznaju više o razlozima posvojenja, njihovim kulturalnim vezama, nasljedstvu, uključujući obiteljske sličnosti, ali im isto tako može pomoći i u razvoju identiteta (Heath, 2012., Tieman i sur., 2008). U zatvorenom posvojenju dijele se samo neke informacije o biološkoj obitelji te ne postoji kontakt između biološke i posvojiteljske obitelji, osim u vrlo iznimnim okolnostima (Von Korff i Grotevant, 2011). Ne postoje informacije o pozadini, porijeklu pojedinca, okolnostima rođenja i sl., što može dovesti do poteškoća u formiranju identiteta posvojenog djeteta (Heath, 2012).

Iako je ranije potraga za biološkom obitelji posvojene djece percipirana kao indikator neuspješne prilagodbe, sada se na tu potragu gleda kao na razvojni zadatak (Tieman i sur., 2008). Odluka osobe da krene u tu potragu može biti donesena pod utjecajem životnih promjena (npr. smrt posvojitelja ili rođenje djeteta), ali i znatiželje za informacijama o vlastitom porijeklu i identitetu, želje za kompletiranjem autobiografskih i medicinskih podataka. Kontakt s biološkim roditeljima zadovoljava posvojenikovu potrebu za informacijama te (u manjoj mjeri) za njihovom emocionalnom podrškom. Većina posvojenika osjeća kako kontakt s njihovim biološkim roditeljima ima pozitivan utjecaj na njihovo poimanje sebe, samopoštovanje i na njihove veze s drugima (Tieman i sur., 2008). Nadalje, Heath (2012) pak sugerira kako mogući kontakti s biološkim roditeljima posvojenicima omogućuju da saznaju ponešto i o razlozima posvojenja, njihovim kulturalnim vezama, nasljeđu, što uključuje i obiteljske sličnosti u sposobnostima, talentima, osobnosti te informacije o ostalim biološkim srođnicima koje su važne pri pronalaženju sebe i formiranju vlastitog identiteta. Tieman i suradnici (2008) ističu da one koji ne žele tragati za svojim roditeljima (a to je prilično velik udio) na to nikako ne treba prisiljavati.

Muller i Perry (2001.; prema Tieman i sur., 2008) kao razloge češćeg interesa za potragom za biološkim roditeljima kod žena navode ženino iskustvo trudnoće i rođenja djeteta, uslijed kojih može doći do podizanja svjesnosti kontinuiteta života kroz generacije, aktiviranja misli o vlastitom rođenju i biološkoj majci te povećane važnosti poznavanja obiteljske povijesti bolesti obitelji. Također, spominje se i razlika u socijalizaciji, budući da se muškarci više definiraju u pogledu profesije, a žene u pogledu svojih socijalnih veza. Bez obzira na to koliki interes za biološke roditelje kod pojedine posvojene osobe bio, prema Haškoj konvenciji o međudržavnom posvojenju (NN MU 5/2013.) posvojenom djetetu treba biti osiguran pristup informacijama o identitetu

njegovih bioloških roditelja, no samo u onoj mjeri u kojoj to dopušta zakon države iz koje dijete potječe. Primjerice, u Indiji, gdje su neudane majke izrazito stigmatizirane i moraju skrivati trudnoću od obitelji, sustav štiti pravo biološke majke na povjerljivost, omogućavajući agencijama da posvojenicima daju šture podatke o njihovoj obitelji koji ne omogućuju identificiranje majke (Tieman i sur., 2008). Bitni faktori koji utječu na kompleksnost potrage međunarodnih posvojenika za biološkim roditeljima su i jezična barijera, kulturalne razlike te velika udaljenost. Osim toga, može se kod posvojenika otvoriti i etičko pitanje poput toga jesu li ekstremno siromaštvo ili kulturalni faktori otežali biološkim roditeljima da brinu o svojoj djeci te je li do posvojenja uopće trebalo doći. No, Ballús i Pérez-Téstor (2017) ističu kako se zapravo jako malo zna o biološkim obiteljima većine međunarodno posvojene djece, kako se kontakti s biološkom obitelji uglavnom ne održavaju, što ovo posvojenje čini zatvorenim sustavom (Ballús i Pérez-Téstor, 2017).

Nikako ne treba zanemariti i činjenicu kako se neki posvojitelji odlučuju za međunarodno posvojenje upravo iz razloga kako bi u periodu života kada se njihovo dijete počne preispitivati i interesirati za biološke roditelje izbjegli mogućnost njihova kontakta i sjedinjenja s biološkim roditeljima (Pryor i Pettinelli, 2011). Dio posvojitelja ne vidi nikakve prednosti koje bi kontakt s biološkom majkom mogao imati za dijete ili za posvojiteljsku obitelj, a izbjegavanje djetetove kulture prezentiraju kao vid zaštite djeteta (Quiroz, 2012).

Interes za posvojenje te razgovor o posvojenju posvojitelja i međunarodno posvojene djece

Juffer i Tieman (2009) proveli su istraživanje među posvojiteljima iz Nizozemske koji su posvojili djecu iz Kine (1233 djece) i Indije (412 djece) koja su u trenutku istraživanja bila u dobi od 4 do 16 godina. Ispitali su kako djeca razumiju i koje osjećaje izražavaju vezano uz činjenicu da su posvojeni i da izgledaju drugačije od posvojitelja. Djeca posvojena iz obiju država izjasnila su se kako razumiju razliku između „biti posvojen“ i „biti rođen“ u obitelji te su iskazala kako imaju više pozitivnih nego negativnih osjećaja vezanih uz posvojenje. No, prema iskazima posvojitelja, oko jedne trećine djece iz Kine navelo je da radije ne bi izgledala kao Kinezi (češće je to bio slučaj kod djevojčica), dok se gotovo polovina djece iz Indije izjasnila da bi željeli biti bijele rase (češće su to izražavale djevojčice). Djeca iz obiju država navodila su da bi rado da su se rodila u posvojiteljskoj obitelji. Juffer i Tieman (2009) zaključuju da su djeca svojih razlika u odnosu na posvojitelje postala svjesna u dobi od 4-5 godina, a upravo je to vrijeme kada djeca intenzivnije susreću drugu djecu i obitelji izvan svog doma te tada mogu uočiti razliku između bioloških i posvojiteljskih obitelji.

Prema iskazima posvojitelja, manji postotak djece nije uopće bio zainteresiran za temu posvojenja (5% iz Kine te 13% iz Indije), oko polovina djece je pokazala neki interes ili ponekad bilo zainteresirano (47% Kina i 49% Indija), dok je ostatak djece bio jako zainteresiran za temu posvojenja. Djecu su najviše zanimali albumi sa slikama o njihovom posvojenju te priče o njihovom posvojenju, video zapisi s putovanja posvojitelja u državu iz koje potječu. Djevojčice su za spomenuto pokazale veći interes od dječaka (Juffer i Tieman, 2009). Nadalje, rezultati su pokazali kako su posvojitelji počeli pričati o posvojenju nedugo po dolasku djeteta u posvojiteljsku obitelj (80% djece iz Kine i 71% iz Indije). Uglavnom su razgovor o posvojenju inicirali posvojitelji, no u nekim slučajevima bi ga započela djeca (Juffer i Tieman, 2009). MacDonald i McSherry (2011) navode kako razgovor o pitanjima vezanim uz posvojenje unutar posvojiteljske obitelji ima veći utjecaj na djetetovu psihološku prilagodbu nego kontakt s njegovom biološkom obitelji. Međutim, izazov je način vođenja razgovora s djetetom o kompleksnim i emocionalno nabijenim temama na njemu razumljiv način. Posvojitelji se mogu osjećati nesigurnima oko načina dijeljenja s djetetom informacija o povijesti njegove biološke obitelji, posebice ako se radi o informacijama koje su teške za prorađu (Jones i Hackett, 2007). Brodzinsky i suradnici (1984.; prema MacDonald i McSherry 2011) navode kako se djetetova sposobnost da usvoji informacije o posvojenju mijenja sukladno razvojnoj fazi u kojoj se ono nalazi, a u skladu sa stjecanjem socijalnih znanja općenito, te kako pravilan pristup nije reći djetetu sve informacije u jednom mahu, već se komunikacija o posvojenju treba odvijati kroz etape koje su osjetljive na djetetove razvojne potrebe. Jones i Hackett (2007) slažu se kako posvojitelji moraju biti u mogućnosti fleksibilno odgovoriti na djetetove promjenjive potrebe za informacijama, iako neki navode da su zabrinuti nad tim kada i o kojim aspektima djetetove biološke obitelji treba raspraviti.

Sustav socijalne skrbi i međunarodno posvojenje

Konfliktni i mirovni procesi kao i ekološke katastrofe u kontekstu globalizacije zahtijevaju veću pozornost i kontrolu sustava socijalne skrbi u području alternativne skrbi za djecu, uključujući i međunarodno posvojenje (Bergquist, 2009., Rotabi, 2014.). Središnji akteri u jamčenju i zaštiti prava djece i njihovih obitelji su, među ostalima, i djelatnici sustava socijalne skrbi u kojem socijalni radnici igraju ključnu ulogu.

Socijalni radnici obavljaju mnoge usluge vezane uz posvojenje, a sve kako bi osigurali najbolji interes djeteta (Rotabi, 2014, Wagstaff i Therivel, 2017). Oni u većini zemalja provode postupke procjene i prikupljanja podataka o bitnim čimbenicima povezanim s djetetom, procjenjuju djetetovu potrebu za smještajem, pripremaju dokumentaciju o djetetovoj osobnoj i obiteljskoj povijesti, obuhvaćajući i proširenu obitelj djeteta te njegova zakonska prava (Rotabi, 2014, Wagstaff i Therivel, 2017). Dokumentirana

obiteljska povijest (anamneza) u kontekstu posvojenja služi kako bi se ispunili zakonski uvjeti posvojenja, odnosno, obveza upoznavanja djeteta s njegovom ili njezinom stvarnom životnom pričom i kako bi ta priča pomogla djetetu da upozna svoje porijeklo (Rotabi, 2014). Jedna od zadaća socijalnog radnika u nekim zemljama odnosi se i na izrađivanje tzv. djetetove knjige života. Iako knjigu života mogu izrađivati i posvojitelji s djecom, češće to ipak radi socijalni radnik u vrijeme pripreme za posvojenje (Selwyn, 2017). Još jedna značajna uloga socijalnih radnika jest uparivanje djeteta i posvojitelja, te praćenje djeteta u posvojiteljskoj obitelji nakon smještaja. Praksa pokazuje da države imaju svoja pravila i zahtjeve oko toga da li i koliko dugo po zasnovanom posvojenju treba pratiti posvojiteljsku obitelj, tj. dijete.

Nažalost, uz pozitivna iskustva, treba biti svjestan i prisutnosti prijevara i korupcije u kontekstu međunarodnog posvojenja koje imaju implikacije i za socijalni rad. Socijalni radnici koji rade na međunarodnim posvojenjima s djecom, njihovim obiteljima i potencijalnim posvojiteljima trebaju ne samo razumjeti povijest prodaje i otmice djece radi posvojenja, već i odgovorno postupati (Rotabi, 2016.). Socijalni radnici trebaju biti svjesni etičkih načela i javno progovarati ukoliko se susretnu s tzv. mutnim i opasnim praksama (Wagstaff i Therivel, 2017). To osobito vrijedi za planiranje alternativne skrbi za djecu tijekom sukoba i kaosa (Ujedinjeni narodi, 2009). Odgovoran i društveno pravedan put nužan je kako bi se, uz djecu i obitelj, zaštitila i profesija od sramote sudjelovanja u ilegalnom odvođenju djece iz obitelji (Rotabi, 2014). Navedeno zahtijeva etičku praksu socijalnog rada, s posebnim oprezom u područjima pogođenima prirodnim katastrofama, siromaštvom, korupcijom i sukobom (Rotabi, 2014). Socijalni radnici trebaju djelovati i u području ponovnog ujedinjavanja (reunifikacije) djece odvojene od svojih roditelja suprotno njihovom najboljem interesu (Rotabi, 2014). Također, važno je da sustav socijalne skrbi pruži roditeljima uslugu savjetovanja i edukacije o komunikaciji u posvojenju te kulturalnoj i rasnoj socijalizaciji djeteta i podršku djeci u suočavanju s prihvaćanjem moguće stresnih razlika pri pokušajima identificiranja sa svojim roditeljima i prijateljima te drugim izazovima (Juffer i Tieman (2009).

Zaključna razmatranja

Jedan od ciljeva Haške konvencije o međudržavnom posvojenju je uspostaviti mjere zaštite koje će osigurati da se međudržavna posvojenja provode u najboljem interesu djeteta, uz poštovanje njegovih ili njezinih temeljnih prava kako je priznato međunarodnim pravom (NN MU 5/2013). U radu je istaknuto da međunarodno posvojenje treba biti supsidijarno rješenje ukoliko posvojenje u državi iz koje je dijete nije moguće, no praksa pokazuje da to nije uvijek slučaj. Područje međunarodnog posvojenja je nejednako pravno regulirano, prije svega na međunarodnoj razini, što pogoduje ilegalnim posvojenjima koja su prisutna u svijetu, odnosno, zloupotrebi

instituta međunarodnog posvojenja. Zloupotreba je posebno naglašena u siromašnim državama i dijelovima svijeta te u vremenima kriza – ratova i prirodnih katastrofa, kada se djeca često odvajaju od svojih roditelja i nezakonito prebacuju u inozemstvo, najčešće radi ostvarivanja profita trgovaca ljudima. To navodi na zaključak kako je potrebna stroža kontrola u vremenima krize, ali i napori da se tako od obitelji odvojenu djecu ponovno ujedini s njihovim obiteljima.

Među središnjim akterima u jamčenju prava djece i njihovih obitelji svakako jest sustav socijalne skrbi. Djelatnici sustava socijalne skrbi dužni su reagirati i javno progovarati ukoliko se susretnu sa situacijom zloupotrebe instituta međunarodnog posvojenja (Wagstaff i Therivel, 2017). Odgovornim postupanjem štite se prava djece i obitelji, ali i sustav, od sudjelovanja u ilegalnom odvođenju i prodaji djece, osobito u područjima pogođenima prirodnim katastrofama, siromaštvom, korupcijom i sukobom (Ujedinjeni narodi, 2009, Rotabi, 2014). Nadalje, posvojitelji i stručnjaci trebaju biti svjesni specifičnih razvojnih potreba međunarodno posvojene djece, potrebe posvojene djece za podrškom kada se suoče s moguće stresnim razlikama i pokušavaju se identificirati sa svojim roditeljima i prijateljima. Važno je da posvojitelji budu osviješteni te da ne zanemaruju porijeklo svog djeteta, već da mu pomognu da ga ono razumije i budu mu podrška u formiranju identiteta. Kako bi posvojitelji bili kompetentni za bikulturalnu socijalizaciju djece važno ih je educirati o kulturi, jeziku, tradiciji, običajima države iz koje posvajaju dijete kao dio pripreme za međunarodno posvojenje. Potrebno je roditelja pružiti uslugu savjetovanja i edukacije o komunikaciji o posvojenju te kulturalnoj i rasnoj socijalizaciji u što ranijoj fazi.

U Republici Hrvatskoj za sada ne postoje empirijska istraživanja vezana uz temu međunarodnog posvojenja pa se tako ovaj rad temelji samo na pregledu i prikazu istraživanja provedenih u drugim dijelovima svijeta, drugačijim kulturama i životnim okolnostima. Stoga je u narednom razdoblju važno provesti istraživanja u ovom području kako bi se detektirali specifični izazovi, ali i potrebe posvojitelja i djece te oni inkorporirali u stručne intervencije sustava, edukaciju i podršku posvojiteljima i djeci. Također, vezano uz trendove kretanja međunarodnih posvojenja među državama porijekla i primateljica djeteta, bilo bi zanimljivo vidjeti koji čimbenici idu u prilog takvom trendu, te staviti fokus na analizu zakonskog uređenja područja prava djece, zaštite obitelji i posvojenja u tim zemljama.

Literatura

- Ballús, E. & Pérez-Téstor, C. (2017). The emotional experience of being internationally adopted: A qualitative study with Nepalese children adopted in Spain. *International Social Work*, 60(5), 1141-1153.
- Bartholet, E. (2010). International adoption: The human rights position. *Global Policy*, 1(1), 91-100.
- Boivin, M. & Hassan, G. (2015). Ethnic identity and psychological adjustment in transracial adoptees: a review of the literature. *Ethnic and Racial Studies*, 38(7), 1084-1103.
- Brodzinsky, D. M., Smith, D. W. & Brodzinsky, A. B. (1998). *Children's adjustment to adoption: Developmental and Clinical Issues* (Vol. 38). Sage Publications.
- Cantwell, N. (2014). *The best interests of the child in intercountry adoption*. Innocenti Insight. Florence: UNICEF Office of Research.
- Davies, M. (2011). Intercountry adoption, children's rights and the politics of rescue. *Adoption & Fostering*, 35(4), 50-62.
- De Graeve, K. (2010). The limits of intimate citizenship: Reproduction of difference in Flemish-Ethiopian 'adoption cultures'. *Bioethics*, 24(7), 365-372.
- Engel, M. H., Phillips, N. K. & Della Cava, F. A. (2015). Inter-Country Adoption of Children Born in the United States. *Sociology Between the Gaps: Forgotten and Neglected Topics*, 1(1), 1.
- Europski parlament (2016). *Adoption of children in the European Union*. Posjećeno 09.06.2018. na mrežnoj stranici: [http://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/BRIE/2016/583860/EPRS_BRI\(2016\)583860_EN.pdf](http://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/BRIE/2016/583860/EPRS_BRI(2016)583860_EN.pdf)
- Ferrari, L., Ranieri, S., Barni, D. & Rosnati, R. (2015). Transracial adoptees bridging heritage and national cultures: Parental socialisation, ethnic identity and self-esteem. *International Journal of Psychology*, 50(6), 413-421.
- Gibbons, J. L. (2017). Human Trafficking and Intercountry Adoption. *Women & Therapy*, 40(1-2), 170-189.
- Heath, L. M. (2012). The effect of adoption on identity formation: a qualitative analysis. Posjećeno 19.06.2018, na mrežnoj stranici: <http://stars.library.ucf.edu/cgi/viewcontent.cgi?article=2356&context=honorstheses1990-2015>
- Högbacka, R. (2019). Intercountry adoption and the social production of abandonment. *International Social Work*, 62(1), 271-282.
- Javier, R. A., Baden, A. L., Biafora, F. A. & Camacho-Gingerich, A. (2006). *Handbook of adoption: Implications for researchers, practitioners and families*. Sage Publications.

- Jones, C. & Hackett, S. (2007). Communicative openness within adoptive families: Adoptive parents' narrative accounts of the challenges of adoption talk and the approaches used to manage these challenges. *Adoption Quarterly*, 10(3-4), 157-178.
- Juffer, F. & Tieman, W. (2009). Being adopted: Internationally adopted children's interest and feelings. *International social work*, 52(5), 635-647.
- Kolarević, K. (2019). Specifični izazovi međunarodnog posvojenja. Diplomski rad. Pravni fakultet Sveučilišta u Zagrebu. Studijski centar socijalnog rada.
- Lancaster, C. & Nelson, K. W. (2009). Where attachment meets acculturation: Three cases of international adoption. *The Family Journal*, 17(4), 302-311.
- MacDonald, M. & McSherry, D. (2011). Open adoption: adoptive parents' experiences of birth family contact and talking to their child about adoption. *Adoption & Fostering*, 35(3), 4-16.
- Manzi, C., Ferrari, L., Rosnati, R. & Benet-Martinez, V. (2014). Bicultural identity integration of transracial adolescent adoptees: Antecedents and outcomes. *Journal of Cross-Cultural Psychology*, 45(6), 888-904.
- McCall, R. B., Groark, C. J., Fish, L., Muhamedrahimov, R. J., Palmov, O. I. & Nikiforova, N. V. (2016). Characteristics of children transitioned to intercountry adoption, domestic adoption, foster care, and biological families from institutions in St Petersburg, Russian Federation. *International Social Work*, 59(6), 778-790.
- Ministarstvo za demografiju, obitelj, mlade i socijalnu politiku (2020). *Godišnje statističko izvješće u Republici Hrvatskoj od 2009. do 2018. godine* [datoteka s podacima]. Posjećeno 25.4.2020. na mrežnoj stranici Ministarstva za demografiju, obitelj, mlade i socijalnu politiku: <https://mdomsp.gov.hr/pristup-informacijama/statisticka-izvjesca-1765/statisticka-izvjesca-za-2018-godinu/10185> .
- Noy-Sharav, D. (2005). Identity concerns in intercountry adoption-immigrants as adoptive parents. *Clinical Social Work Journal*, 33(2), 173-191.
- Obiteljski zakon. *Narodne novine*, br. 103/15, 98/19, 47/20
- Palacios, J., Román, M., Moreno, C. & León, E. (2009). Family context for emotional recovery in internationally adopted children. *International social work*, 52(5), 609-620.
- Piquemal, N., LeBow, B., Galetcaia, T. & Peters, C. W. (2017). The Adjustment of Internationally Adopted Children from Ethiopia: Parents' Perspectives on Issues of Race, Culture, Identity and Education. *Canadian Social Work*, 19(1).

- Pryor, C. & Pettinelli, J. D. (2011). A Narrative Inquiry of International Adoption Stories. *Journal of Ethnographic & Qualitative Research*, 6(1), 45-61.
- Quiroz, P. A. (2012). Cultural Tourism in Transnational Adoption: "Staged Authenticity" and Its Implications for Adopted Children. *Journal of Family Issues*, 33(4), 527-555.
- Roby, J. L. & Ife, J. (2009). Human rights, politics and intercountry adoption: An examination of two sending countries. *International social work*, 52(5), 661-671.
- Rotabi, K. S. (2016). Fraud in intercountry adoption: Child sales and abduction in Vietnam, Cambodia, and Guatemala. In *Intercountry Adoption* (pp. 93-102). Routledge.
- Rotabi, K. S. (2014). Child adoption and war: 'Living disappeared' children and the social worker's post-conflict role in El Salvador and Argentina. *International Social Work*, 57(2), 169-180.
- Scherman, R. & Harré, N. (2010). Interest in and identification with the birth culture: An examination of ethnic socialization in New Zealand intercountry adoptions. *International Social Work*, 53(4), 528-541.
- Scherman, R. M. (2010). A theoretical look at biculturalism in intercountry adoption. *Journal of Ethnic & Cultural Diversity in Social Work*, 19(2), 127-142.
- Schooler, J. E. & Atwood, T. C. (2008). *The whole life adoption book: Realistic advice for building a healthy adoptive family*. NavPress.
- Selman, P. (2011). Intercountry adoption after the Haiti earthquake: rescue or robbery?. *Adoption & Fostering*, 35(4), 41-49.
- Selman (2019). Receiving States 2005 – 2018, States Of Origin 2005 – 2018. Posjećeno 5.5.2020. na mrežnoj stranici: file:///E:/U%20IZRADI/diplomski_clanci/me%C4%91unarno%20posvojenje_Sagi%20Andreja/a8fe9f19-23e6-40c2-855e-388e112bf1f5.pdf
- Selwyn, J. (2017). *Post-adoption support and interventions for adoptive families: Best practice approaches*. Munchen: Deutsches Jugendinstitut.
- Središnji državni portal (2018). Posvojenje. Posjećeno 10.05.2018. na mrežnoj stranici: <https://gov.hr/moja-uprava/obitelj-izivot/roditeljstvo/posvojenje/530>.
- Thomas, K. A. & Tessler, R. C. (2007). Bicultural socialization among adoptive families: Where there is a will, there is a way. *Journal of Family Issues*, 28(9), 1189-1219.
- Tieman, W., Van der Ende, J. & Verhulst, F. C. (2008). Young adult international adoptees' search for birth parents. *Journal of Family Psychology*, 22(5), 678.

- Topčić-Rosenberg, D. (2017). *Vodič kroz međunarodno posvojenje Adopta*. Zagreb: Adopta – udruga za potporu posvajanju.
- Topčić-Rosenberg, D. (2015). *Želim posvojiti dijete iz druge države. A što sada?: Adoptin vodič kroz međunarodno posvojenje*. Zagreb: Adopta - Udruga za potporu posvajanju.
- United Nations, (1989). Konvencija o pravima djeteta. Preuzeto s: <http://www2.ohchr.org/english/law/pdf/crc.pdf> (02. srpnja 2020.)
- United Nations. (2009). *Child Adoption: Trends and Policies*. Posjećeno 24.5.2019. na mrežnoj stranici: <https://www.un.org/en/development/desa/population/publications/pdf/policy/child-adoption.pdf>
- Von Korff, L. & Grotevant, H. D. (2011). Contact in adoption and adoptive identity formation: The mediating role of family conversation. *Journal of Family Psychology*, 25(3), 393.
- Wagstaff, J. & Therivel, J. (2017). *Orphans: Foster Care and Adoption – Global Perspective*. Posjećeno 9.6.2018. na mrežnoj stranici: https://www.ebscohost.com/assets-sample-content/SWRC_Foster_Care_and_Adoption_Global_Perspective_QL.pdf
- Younes, M. N. & Klein, S. A. (2014). The international adoption experience: Do they live happily ever after? *Adoption Quarterly*, 17(1), 65-83.
- Yngvesson, B. (2012). Transnational adoption and European immigration politics: Producing the national body in Sweden. *Indiana Journal of Global Legal Studies*, 19(1), 327-345.
- Zakon o potvrđivanju konvencije o zaštiti djece i suradnji u vezi s međudržavnim posvojenjem. Narodne novine, MU br. 5/2013.